

НОВІ ДАНІ ПРО ДИНАМІКУ ЦІН НА СПОЖИВЧІ ТОВАРИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РИНКУ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПРОТЯГОМ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

На основі нових архівних джерел уточнено і скориговано висновки, сформульовані автором у статті, опублікованій в одному з попередніх чисел журналу. Зроблено важливе уточнення про нерівномірний характер цінової динаміки в Таврійській губернії в період між 1878 та 1911 роками. Докладно описано методіку дослідження вказаної теми.

Ключові слова: Таврійська губернія, ринкова економіка, ціноутворення, робоча сила, споживчі товари.

На основе новых архивных источников уточнены и скорректированы выводы, сформулированные автором в статье, опубликованной в одном из предыдущих номеров журнала. Сделано важное уточнение о неравномерном характере ценовой динамики в Таврической губернии в период между 1878 и 1911 годами. Подробно описана методика исследования указанной темы.

Ключевые слова: Таврическая губерния, рыночная экономика, ценообразование, рабочая сила, потребительские товары.

On the ground of new archive sources, summary which was formulated in the article published in one of the previous issues of a journal was specified and corrected. An important specification about uneven character of price evolution in Tavrida province in the period between 1878 and 1911 years was made. Methodology of specified theme exploration was particularly described.

Key words: Tavrida province, market economy, pricing, labour, consumer goods.

Марк Блок у своїй «Апології історії» писав, що історія не є ремеслом годинникаря чи червонодеревника: «Вона – устремління до кращого розуміння, отже – щось таке, що перебуває у русі» [1]. В іншому місці цієї ж книги він пояснював принцип обмеженої схожості при застосуванні методу статистичної критики: «Уявімо, я вивчаю ціни у період між двома певними датами в суспільстві з вельми розвиненими зв'язками і з активним торговим обігом. Після мене за це дослідження береться інший учений, потім третій, але вони користуються матеріалами, які відрізняються від моїх, а також різняться в обох: інші рахункові книги, інші преїскуранти. Кожен з нас встановлює середні річні ціни, визначає на основі якоїсь загальної бази індекси, виводить графіки. Всі три криві приблизно співпадають. Звідси можна заключити, що кожна з них дає загалом вірне уявлення про рух цін» [2].

У нашому випадку ролі різних дослідників виконує одна людина, а саме – автор цього матеріалу. В одному з попередніх чисел журналу було опубліковано нашу статтю про ціни на споживчі товари та вартість робочої сили в Таврійській губернії протягом другої половини ХІХ – початку ХХ століття [3]. З

часу її підготовки пройшло більше року. Продовжувалася пошукова робота в архівах, яка дала змогу виявити нові джерела та отримати нові дані за досліджуваною нами темою. На основі цих даних ми можемо уточнити деякі положення та скоригувати або більш точно і аргументовано сформулювати деякі ключові висновки, що і є метою цієї статті.

У попередньому дослідженні ми виявили, що в 1914 році порівняно з 1878 роком середні ціни на споживчі товари в Таврійській губернії були вищими приблизно на 17,5 %, отже, рівень інфляції протягом 36 років складав приблизно 0,5 % на рік [4]. Одночасно було вказано на певну відносність таких даних. На жаль, матеріали, які були виявлені, містили зведення цін за різні роки, але не завжди на однакові групи товарів; товари вимірювалися різними мірами (в одних випадках чвертями як мірами об'єму, в інших – пудами як мірами маси); за 1914 рік ми користувалися зведеннями лише по Мелітопольському та Бердянському повітах, ціни в яких могли відрізнитися від середніх цін по губернії. Тому сформульовані висновки потребували верифікації або коригування. Для цього зараз з'явилася певна можливість, оскільки у фондах Державного архіву

в Автономній Республіці Крим нам вдалося виявити ще два документи, за якими можна робити більш точні порівняння.

Перший документ – це зведення середніх цін на провіант, фураж та інші предмети по усіх повітах та загалом по губернії за червень 1896 року. Його було виявлено в одній із справ фонду Таврійської заводської стайні (ф. 77). Інший документ містить таке саме зведення за вересень 1911 року і знаходиться серед матеріалів фонду Статистичного бюро Таврійського губернського земства (ф. 529). На жаль, ціни за вересень ніяк не можна порівнювати із

цінами червня – сезонна різниця, як і зараз, давалася взнаки. Але ми можемо порівняти динаміку червневих цін 1896 року з червнем 1878 року, а потім окремо ціни вересня 1911 року – з вереснем 1878 року. Принаймні і в одному, і в іншому випадках ми маємо середні ціни по губернії в цілому, а не лише в окремих повітах; більшість найменувань та мір товарів, на які подаються ціни у різних документах, співпадають. Отже, за результатами порівняння середніх цін за червень 1878 і 1896 років ми склали таблицю 1 [5; 6].

Таблиця 1

Товари та їх міри	Червень 1878 року (руб.)	Червень 1896 року (руб.)	На скільки відсотків змінилася ціна
Борошно житнє (чверть)	6,92	5,97	- 13,7
Борошно пшеничне (чверть)	10,47	7,70	- 26,5
Пшениця (чверть)	10,52	6,75	- 35,8
Ячмінь (чверть)	4,55	4,35	- 4,4
Овес (чверть)	4,31	4,02	- 6,7
Просо (чверть)	4,41	6,0	+ 26,5
Горох (пуд)	1,25	1,40	+ 10,7
Крупа гречана (чверть)	11,88	1,92 (пуд)	-
Крупа ячна (чверть)	18,36	1,60 (пуд)	-
Крупа пшонояна (чверть)	8,68	1,40 (пуд)	-
Хліб печений 2-го ґатунку (пуд)	0,99	1,20	+ 17,5
М'ясо свіже середнього розбору (пуд)	2,71	3,80	+ 28,7
Солод (пуд):			
– житній	2,75	2,05	- 25,5
– ячний	2,62	1,95	- 25,6
Сіль кримська (пуд)	0,49	0,23	- 53,1
Сухарі житні (пуд)	1,20	-	-
Цукор рафінад (пуд)	7,70	6,50	- 15,6
Сало свине (пуд)	8,04	7,0	- 12,4
Масло коров'яче (пуд):			
– непряжене	10,62	9,06	- 14,7
– пряжене	11,72	11,81	+ 0,8
Олія конопляна (пуд)	6,99	6,20	- 11,3
Олія дерев'яна (пуд)	15,44	12,0	- 22,3
Олія соняшникова (пуд)	7,44	6,20	- 16,7
Чай фамільний (фунт):			
– кяхтинський	1,75	1,99	+ 12,1
– кантонський	1,73	1,70	- 1,7
Картопля (пуд)	-	0,75	-
Горілка (відро):			
– трипробна	5,61	-	-
– полугар	4,56	6,80	+ 17,5
Оцет (відро)	1,92	1,85	- 3,6
Капуста біла (відро)	0,80	0,70	- 12,5
Квас (відро)	0,44	-	-
Хміль (фунт)	0,35	0,35	0
Дубова діжка для горілки 40-відерна:			
– з дерев'яними ободами	6,42	7,75	+ 17,2
– із залізними ободами	8,71	10,64	+ 18,1
Діжечки із залізними ободами:			
– 1-відерні	1,52	1,0	- 34,2
– 5-відерні	3,07	2,75	- 10,4
– 10-відерні	4,44	4,25	- 4,3
Живі бички (молоді, під час базару, за шт.)	47,14	50,20	+ 6,1
Сіно (пуд)	0,33	0,37	+ 10,8
Солома (пуд)	0,13	0,13	0
Сальні свічки (пуд)	7,55	7,07	- 6,4
Риб'ячий жир (пуд)	5,12	4,38	- 14,5
Мило (пуд)	5,32	3,87	- 27,3
Тютюн російський (пуд)	5,23	7,62	+ 31,7
Вугілля (пуд):			
– дерев'яне	0,62	0,60	- 3,2
– кам'яне	0,37	0,23	- 37,8
– антрацит	0,37	0,25	- 32,4

Закінчення таблиці 1

Дрова, очищені від гілля, (куб. сажень):			
– триполінні плахові	27,24	23,0	– 15,6
– тонкі	22,10	22	– 0,5
Кізяк (куб. сажень)	16,08	13,2	– 17,9
Комиш (куб. сажень)	6,12	5 (сотня)	–
Бур'ян (куб. сажень)	5,50	3	– 45,5
Куль четвертний	0,40	0,44	+ 9,1
Мішок четвертний полотняний	0,64	0,46	– 0,28
Платня за денну працю:			
– пішому робітникові	0,98	0,67	– 31,6
– робітникові з конем	2,30	2,14	– 6,9
– робітникові з парою волів	2,95	2,56	– 13,2
Вартість перевезення 1 пуда поклажі на 100 верст:			
– сухим шляхом	0,23		
– по грязюці	0,37	0,21	– 8,7
– водою	0,15	0,32	– 13,5
Вартість перемолу зерна від чверті	0,68	0,91	+ 25,3
Середня зміна ціни споживчих товарів за 18 років			– 7,5 %
Середня зміна вартості робочої сили за 18 років			– 17,2 %

Предметами порівняння стали 46 найменувань споживчих товарів, ціни на які подано в документах і 1878, і 1896 років, до того ж в однакових мірах. Отже, протягом 18 років, які відділяють дві вказані дати, відзначаємо певне падіння середніх цін споживчих товарів у Таврійській губернії (на 7,5 %) та досить значне зниження вартості найманої робочої сили – на 17,2 %. На жаль, ми не маємо поки що змоги виявити, чи було це зниження цін загальною тенденцією усього 18-річного або якогось меншого періоду, чи це був особливий випадок саме 1896 року. Більш точно можна робити висновки щодо вартості робочої сили. З наведеної в попередній статті таблиці 4 видно, що денний заробіток наймита в Таврійській губернії на межі двох століть коливався саме в межах 64–67 коп., що було відчутно нижче рівня 1878 року [7]. Вочевидь, такою була тенденція останніх років XIX століття, яка зберігалася до

1902 року. Стосовно динаміки цін на споживчі товари, деякі зміни виглядають не зовсім логічними. Наприклад, хліб печений виріс у ціні на 17,5 % тоді як мука житня стала дешевшою на 13,7 %, а пшенична – на 26,5 %. Можливо, за цей період зросла вартість робочої сили у переробній промисловості, принаймні послуга перемелювання зерна зросла в ціні на 25,3 %. Взагалі із вказаних 46 найменувань товарів переважна більшість зазнала зниження ціни, але ціни 13 видів товарів тією чи іншою мірою виросли. Серед них були і досить значимі: м'ясо (на 28,7 %), хліб (17,5 %), тютюн (31,7 %), горілка (17,5 %).

Тепер розглянемо динаміку цін протягом 33 років – з 1878 до 1911 р., порівнюючи вересневі ціни названих років. За результатами порівняння ми склали таблицю 2 [8; 9].

Таблиця 2

Товари та їх міри	Вересень 1878 року (руб.)	Вересень 1911 року (руб.)	На скільки відсотків змінилася ціна
Борошно житнє (пуд)	0,78	1,17	+ 33,3
Борошно пшеничне (пуд)	1,39	1,51	+ 7,9
Пшениця (пуд)	1,11	1,20	+ 7,5
Ячмінь (пуд)	0,56	0,80	+ 30
Овес (пуд)	0,83	0,89	+ 6,7
Просо (пуд)	0,50	1,05	+ 52,4
Горох (пуд)	1,15	2,11	+ 44,5
Крупа гречана (пуд)	12,51 (чверть)	1,92	–
Крупа ячна (пуд)	9,55 (чверть)	2,42	–
Крупа пшонояна (пуд)	8,76 (чверть)	1,64	–
Хліб печений 2-го гатунку (пуд)	1,32	1,70	+ 22,4
М'ясо свіже середнього розбору (пуд)	2,98	6,68	+ 55,4
Солод (пуд):			
– житній	2,25	2,42	+ 7,0
– ячний	2,22	2,23	+ 0,4
Сіль кримська (пуд)	0,55	0,30	– 45,5
Цукор рафінад (пуд)	7,90	5,96	– 24,6
Сало свине (пуд)	7,70	10,17	+ 24,3
Масло коров'яче (пуд):			
– непряжене	11,11	16,78	+ 33,8
– пряжене	12,33	17,87	+ 31,0
Олія конопляна (пуд)	7,63	7,49	– 1,8
Олія дерев'яна (пуд)	15,33	11,67	– 23,9
Олія соняшникова (пуд)	7,60	7,03	– 7,5

Чай фамільний (фунт):			
– кяхтинський	1,84	2,16	+ 14,8
– кантонський	1,67	1,95	+ 14,4
Картопля (пуд)	–	0,56	–
Горілка (відро):			
– три пробна	5,97	8,97	+ 35,4
– полугар	4,30	–	–
Оцет (відро)	1,93	2,03	+ 4,9
Капуста біла (відро)	0,70	0,74	+ 5,4
Хміль (фунт)	0,35	0,47	25,5
Діжечки із залізними ободами:			
– 1-відерні	1,49	1,15	– 22,8
– 5-відерні	3,26	3,25	– 0,3
– 10-відерні	4,66	5,0	+ 6,8
Дубова діжка для горілки 40-відерна:			
– з дерев'яними ободами	7,75	10,62	+ 27,0
– із залізними ободами	9,37	14,58	+ 35,7
Живі бички (шт.)	47,50	96,56	+ 50,8
Сіно (пуд)	0,33	0,48	+ 31,3
Солома (пуд)	0,17	0,21	+ 19,0
Сальні свічки (пуд)	7,59	8,83	+ 14,0
Риб'ячий жир (пуд)	5,12	8	+ 36
Мило (пуд)	5,37	4,55	– 15,3
Тютюн російський (пуд)	14,69	25,50	+ 78,9
Вугілля (пуд):			
– дерев'яне	0,73	0,79	+ 7,6
– кам'яне	0,38	0,30	– 21,1
– антрацит	0,39	0,30	– 23,1
Дрова (куб. сажень)	28,75	34,50	+ 15,75
Кізяк (куб. сажень)	15,40	17,78	+ 13,4
Комиш (куб. сажень)	3,35	7 (сотня)	–
Бур'ян (куб. сажень)	4,50	–	–
Куль четвертний	0,45	0,33	– 26,7
Мішок четвертний полотняний	0,77	0,74	– 3,9
Платня за денну працю:			
– пішому робітникові	0,95	1,07	+ 11,2
– робітникові з конем	2,43	3,01	+ 19,3
– робітникові з парою волів	3,55	3,88	+ 8,5
Вартість перевезення 1 пуда поклажі на 10 верст:			
– сухим шляхом	0,24	0,32	+ 25
– по грязюці	0,36	0,39	+ 7,7
– водою	0,15	0,20	+ 20
Вартість помолу чверті зерна	0,20	0,98	+ 18,4
Середня зміна ціни споживчих товарів за 18 років			+ 13,5 %
Середня зміна вартості робочої сили за 18 років			+ 13 %

Тепер предметами порівняння стали 44 найменування товарів, названих у документах і 1878, і 1911 років. Як бачимо, за 33 роки і ціни, і вартість найманої робочої сили зросли абсолютно однаково – на 13-13,5 %. Знову ж-таки, не порівнюючи між собою ціни червневі та вересневі, з великою вірогідністю можна сказати, що протягом цих 33 років ціни зростали не однаково. Після їх зниження або перебування на незмінному рівні протягом першої половини цього періоду, відбувається більш стрімке зростання наприкінці XIX та в перше десятиріччя XX століть. Разом з тим на деякі види товарів ціни зростали досить відчутно увесь час, особливо на хліб, м'ясо, тютюн, масло та інші переважно харчові продукти. Зростання вартості робочої сили певною мірою компенсувало витрати на задоволення елементарних фізичних потреб людини, які становили незначний відсоток сімейних видатків.

І наостанок хочеться конкретним прикладом проілюструвати те утруднення, яке суттєво може

впливати на якість наших розрахунків. Мова йде про те, що в переважній більшості опрацьованих нами документів, які характеризують ті чи інші аспекти ринкових відносин на Півдні України протягом другої половини XIX – початку XX століть, мірою, яка визначала кількість зернових продуктів, борошнатоцю, була чверть. Чверть – це міра об'єму, яка скоріше мала вказувати не на кількість, а на якість зерна. Скажімо, в наведених таблицях, було подано ціни кращих сортів відповідної продукції, об'єм якої важив більше. Наприклад, чверть житнього борошна «кращого розбору» важила 9 пудів, а гіршого – 7,25 пуда. Чверть пшениці кращої важила від 10 пудів і вище, середньої – 9-10 пудів, а гіршої – менше 9 пудів. У залежності від місцевості, врожаю та інших чинників кількісне наповнення чверті могло мати різницю в межах 2-4 пудів. В одному з вищезгаданих документів подано таблицю, де вказується маса однієї чверті різних продуктів у різних повітах Таврійської губернії в пудах (див. таблицю 3) [10].

Таблиця 3

Продукти	Дніпровський повіт	Бердянський повіт	Євпаторійськ. повіт	Перекопськ. повіт	Сімферопол. повіт	Феодосійськ. повіт	Ялтинський повіт
Борошно житнє	8,2	9	10	9	9	9	7,1
Борошно пшеничне	8,25	9	10	9	9	9	7,1
Жито	9,2	9	10	9	9	9	7,1
Пшениця	9	10	10	10	10	10	8,34
Ячмінь	7,2	9	8	5,2	8	7,13	8,34
Овес	6	6	5,2	5,2	6	5,2	5,2
Просо	10	10	–	9	10	–	5,2

Проблема полягає в тому, що джерела не завжди подають відомості про масу однієї чверті і коли, скажімо, ціни товару в одних випадках вказуються за чверть, а в інших – за пуд, порівнювати їх з точністю дуже складно.

По суті статті можна зробити наступний висновок. Якби ми графічно змалювали визначену нами тенденцію, ми на графіку могли б позначити поки що три крапки, які б відповідали рівню середніх цін

по губернії за певні періоди 1878, 1896 та 1911 років. Подальша пошукова робота, маємо сподівання, надасть змогу наносити й інші крапки, які більш точно визначать рух кривої. Загалом проведене дослідження підтвердило висновки, які були сформульовані в попередній статті, проте дозволило зробити важливе уточнення про нерівномірний характер цінової динаміки протягом визначеного проміжку часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марк Блок. Апологія історії, или Ремесло історика / Блок Марк. – Наука, 1986. – С. 11.
2. Там же. – С. 68.
3. Бойко В. В. Ціни на споживчі товари та вартість робочої сили в Таврійській губернії у другій половині XIX – на початку XX століття / В. В. Бойко // Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2010. – Т. 121. – Вип. 108. Історичні науки. – С. 17–26.
4. Там само. – С. 25.
5. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі – ДА в АРК). – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 26933. – Арк. 41–44.
6. Там само. – Ф. 77. – Оп. 1. – Спр. 260. – Арк. 1–4.
7. Бойко В. В. Вказана праця. – С. 21.
8. ДА в АРК. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. 26933. – Арк. 71–74.
9. Там само. – Ф. 529. – Оп. 5. – Спр. 1. – Арк. 1.
10. Там само. – Арк. 4 зв.

Рецензенти: д.і.н., професор П. М. Тригуб;
к.і.н., доцент О. В. Кульчицька.

© Бойко В. В., 2011

Надійшла до редколегії 07.07.2010 р.